Universitat de les Illes Balears

TREBALL DE FI DE GRAU

LA IMPORTÀNCIA D'INTRODUIR LA LLENGUA DE SIGNES I LA COMUNICACIÓ BIMODAL ALS ESPAIS D'EDUCACIÓ INFANTIL

Maria Neus Llabrés Colom

Grau d'Educació Infantil

Facultat d'Educació

Any acadèmic 2021-22

LA IMPORTÀNCIA D'INTRODUIR LA LLENGUA DE SIGNES I LA COMUNICACIÓ BIMODAL ALS ESPAIS D'EDUCACIÓ INFANTIL

Maria Neus Llabrés Colom

Treball de Fi de Grau

Facultat d'Educació

Universitat de les Illes Balears

Any acadèmic 2021-22

Paraules clau del treball:

Educació Infantil, Llengua de signes, Comunicació Bimodal.

Nom del tutor / la tutora del treball: Joan Antoni Mesquida Cantallops

Autoritz la Universitat a incloure aquest treball en el repositori institucional per consultar-lo en accés obert i difondre'l en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor/a		Tutor/a	
	Sí	No	Sí	No
	☒	☐	☐	☐

Resum

En aquest treball de fi de grau es tractarà el tema de la llengua de signes i la comunicació bimodal, entenent-les com unes eines que es podrien introduir a les aules d'infantil per estimular la comunicació dels infants, però sobretot, per utilitzar-les com a estratègies que facilitin la comprensió de la vida a l'aula i que, l'escola en general, sigui inclusiva, pels alumnes amb sordesa i també pels oients.

El treball se centrarà en l'estudi del cas concret d'un grup d'infants de 2n d'Educació Infantil, tots oients, però aprenents de la llengua de signes i de la comunicació bimodal. S'hi analitzarà la capacitat d'adquisició del llenguatge, de la comprensió i el grau de comunicació dels infants amb aquests dos models lingüístics. De la mateixa manera, es pretén demostrar, o no, els beneficis de la llengua de signes i de la comunicació bimodal, i esbrinar si l'ús freqüent d'aquests models facilita l'adquisició de la llengua oral en infants que es troben en les etapes inicials del desenvolupament del llenguatge.

Índex

1. INTRODUCCIÓ.....5
1.1. Justificació i descripció.....5
1.2. Objectius.....5
1.2.1. Objectius generals.....5
1.2.2. Objectius específics.....5
2. MARC TEÒRIC.....6
2.1. Algunes definicions i conceptes.....6
2.1.1. Llengua de signes.....6
2.1.2. Comunicació bimodal.....7
2.1.3. Signant.....7
2.1.4. Educació oralista.....8
2.1.5. Comunitat sorda.....8
2.2. Una mica d'història.....9
2.3. Mites sobre la llengua de signes i la comunitat sorda.....11
2.4. Personatges destacables de la comunitat sorda.....13
3. HISTÒRIES I EXPERIÈNCIES REALS: SER SORD.....16
3.1. Lluís Serra Martorell.....17
3.2. Maria Garau Ferrer.....22
3.3. Eva Roig Bujosa.....23
4. I ARA, QUÈ?.....24
4.1. Les escoles especials.....25
4.2. Les escoles ordinàries.....27
5. PRODUCTE FINAL: UNA INTERVENCIÓ REAL.....28
5.1. Contextualització del centre.....29
5.2. La motivació i la formació.....30
5.3. La pràctica i el rol docent.....30
5.4. Algunes activitats.....31
5.5. Anàlisi i valoració de la tasca.....32
6. CONCLUSIONS FINALS.....36
7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.....38

1. INTRODUCCIÓ

1.1 Justificació i descripció

A les Illes Balears existeixen dues llengües de signes[1] emparades per la legislació actual: la llengua de signes espanyola[2] i la llengua de signes catalana[3]. La "llei 27/2007, de 23 d'octubre, per la qual es reconeixen les llengües de signes espanyoles i es regulen els mitjans de suport a la comunicació oral de les persones sordes, amb discapacitat auditiva i sordcegues (BOE 255, de 24/10/2007) i algunes altres lleis d'aquesta comunitat autònoma, no han suposat, necessàriament, un augment dels drets i de les facilitats per accedir als materials o als recursos adaptats de les LS. "Per exemple, la llei audiovisual autonòmica redueix el nombre d'hores que els canals autonòmics —com ara IB3— han d'oferir a productes visuals adaptats a la LSE" (Barceló, 2018).

Les persones sordes, per tant, tenen més dificultats per poder accedir a la informació i l'educació no sempre hi posa tot de la seva part. En aquest treball es durà a terme l'observació del rol docent d'una mestra, que utilitza la LS dins l'aula i s'analitzaran els resultats obtinguts.

1.2 Objectius

Els objectius que es pretenen assolir mitjançant l'elaboració d'aquest TFG són:

1.2.1 Objectius generals

- Conèixer les característiques de la comunitat sorda
- Visibilitzar la LS com una eina educativa funcional
- Aproximar la LS a la realitat de les aules

1.2.2 Objectius específics

- Observar el possible procés d'adquisició de la LS en infants oients del primer cicle de l'educació infantil
- Analitzar el rol docent i la metodologia utilitzada a les aules
- Esbrinar els pros i els contres d'aquesta activitat educativa

[1] D'ara endavant, LS.
[2] D'ara endavant, LSE.
[3] D'ara endavant, LSC.

2. MARC TEÒRIC

2.1. Algunes definicions i conceptes

Per començar amb aquest treball és necessari clarificar i explicar alguns continguts i conceptes que seran bàsics a l'hora de comprendre tot l'escrit.

Llengua de signes

La llengua de signes és una llengua natural, de caràcter gestual, visual i espacial que compta amb una gramàtica pròpia i totes les mateixes funcions que les llengües orals. El seu ús permet als parlants expressar emocions, sentiments, idees o transmetre qualsevol pensament. La recepció del missatge s'aconsegueix gràcies a la visualització de l'emissor, que transmet la informació de manera gestual, amb les mans, el cos i l'expressió facial (CNSE, s.d).

Segons Herrero (2009), els signes estan formats pels següents components:

- Components no manuals: és a dir, els components corporals i facials (expressions, la posició de les celles o del cap, els moviments d'espatlles, els ulls, etc.).
- Components articulatoris del signe
    - Lloc d'articulació i punt de contacte: a l'alçada del pit, davant la cara..., i si existeix un punt de contacte amb el cos o no.
    - Configuració: forma o posició de la mà i dels dits en el moment de fer el signe (mà oberta, dits junts, separats, puny tancat, etc.).
    - Orientació: la mà en fer el signe.
    - Moviment: quin moviment requereix aquell signe (circular, de dalt a baix, obrir i tancar, etc.).

Encara que no es coneixen del tot els orígens de les llengües de signes, la majoria de teories assenyalen que varen sorgir abans que les llengües orals i que, possiblement, siguin el model lingüístic i el mitjà de comunicació més antic de la història de la humanitat.

Molt sovint, es confonen els gestos convencionals o la mímica —que són totes aquelles expressions no lingüístiques que acompanyen el discurs dels parlants amb la intenció d'emfatitzar el missatge, però que no poden construir significats complexos— amb els signes propis de les llengües de signes. Les llengües de signes, per tant, són utilitzades per milions de persones arreu de tot el món per tal de comunicar-se, independentment de si són sords o oients.

Avui dia, però, hi continua havent la creença que aquest sistema de comunicació és artificial i inventat. Tot al contrari. La llengua de signes és una llengua natural i que, com tota llengua, presenta algunes varietats en funció de la geografia, país o, fins i tot, ciutat dels signants. La WFD (s.d.) afirma que hi ha més de 200 llengües de signes diferents arreu del món, és a dir, que gairebé cada comunitat sorda té la seva pròpia llengua de signes.

William C. Stokoe fou un lingüista anglès, considerat uns dels pioners en començar els estudis científics sobre la Llengua de Signes Americana. L'any 1960 publicava *Sign Language Structure: An outline of the visual communication system of the American deaf*, on establia les bases que permetien diferenciar els signes dels gestos, defensava i explicava que la Llengua de Signes Americana (ASL) era una vertadera llengua i que, a més, era la llengua materna i natural de tota una comunitat social (Rodríguez, 1992).

Comunicació bimodal

Segons Belloch (2014), la comunicació bimodal és l'ús simultani de la modalitat oral i signada de les llengües d'una comunitat de parlants, és a dir, "la modalidad oral-auditiva junto a la modalidad visual-gestual". Encara que la informació s'expressa en aquestes dues modalitats, la llengua principal i en la que es basa tot el discurs és la llengua oral, fet que la llengua de signes adapta la seva gramàtica a la gramàtica de la llengua oral.

L'objectiu principal d'aquest sistema de comunicació és que les persones sordes, en la seva primera infància, puguin accedir al llenguatge oral i desenvolupar de manera global la seva competència lingüística. De la mateixa manera, la comunicació bimodal també té com a objectiu "evitar que el desfase inevitable entre la edad de un niño o una nina y sus capacidades de usar el lenguaje oral perjudiquen su desarrollo" (Horner i Budd, 1985 apud Monfort, 2006). El terme *bimodal* fou introduït per primera vegada per Schlesinger (1978) per assenyalar la relació entre aquestes dues modalitats.

Signant

Segons Báez (2015), el terme *signant* fa referència al fet que s'utilitza una llengua gestual-visual, és a dir, una llengua de signes. Aquesta afirmació, per tant, no fa cap diferència entre persones sordes o oients, perquè, de fet, no n'hi ha cap, de diferència. Les llengües de signes tenen una estructura i unes funcions ben igual que les llengües orals.

Educació oralista

És difícil trobar una definició exacta d'aquest tipus d'ensenyament. Algunes persones pensen que és una tècnica, una estratègia d'ensenyament, un tipus de metodologia o, senzillament, una teoria pedagògica. Així i tot, podem assegurar que l'educació oralista rebutja la llengua de signes com a mitjà de comunicació i opta per la llengua oral.

"Durante un largo número de años, ha existido un antagonismo informtunado entre quienes proponent el «método oral» para la instrucción del sordo y aquéllos que advocan un «método combinado o sólo de signos»" (Berruecos, 2014). Així doncs, podem afirmar que una part de la població sorda només ha estat educada en llengua de signes (o combinada, en bimodal) i una altra part de la població ha rebut una educació oral. "A la fecha, difícilmente se puede negar el incomparable valor del acceso al lenguaje oral, en cuanto facilita, detona y determina la posibilidad de leer y redactar. El IMAL ha subrayado este hecho desde siempre; adquirir, desarrollar y crecer con la lectura resulta esencial para la vida social. Mientras tanto, en muchos países la comunidad silente ha dejado de lado la grave carga de la sordera que implica analfabetismo. Este proceso se deriva básicamente de la diferencia entre dos idiomas totalmente distintos: el oralismo versus el lenguaje de signos" (Berruecos, 2014).

Comunitat sorda

De manera general i molt resumida, el terme *comunitat sorda* es refereix a qualsevol persona que pateixi una disfuncionalitat auditiva, sigui parcial o completa. Així i tot, aquesta comunitat no ha de ser entesa mai com un col·lectiu homogeni, sinó que hi ha certes distincions que diferencien cada individu (Rodríguez, 2005):

- Sords prelingüístics o perlocutius: han nascut sords o han perdut l'audició a una edat molt curta, abans de conèixer la llengua oral. També s'hi inclouen les persones amb implant coclear.
- Sords postlingüístics o postlocutius: amb pèrdua d'audició després d'haver adquirit una llengua oral.
- Sords amb certa audició i amb audiòfons.
- Sords, fills de pares sords.
- Sords, fills de pares oients.
- Germans o un altre parentiu (oient) de sords.
- Sords que es consideren oralistes

- Sords que es consideren signants.
- Sords que es consideren bilingües

2.2.Una mica d'història

La comunitat sorda, és ben sabut, que s'ha vist marginada al llarg de tota la seva història. La discapacitat auditiva que presenten els seus integrants fa que, directament, siguin exclosos del gran grup de persones, encara que es trobin amagats ben al mig de les societats.

A l'època clàssica ja es parlava de la gent sorda, de la seva incapacitat per parlar i se les considerava incapaces de dur a terme cap mena de raonament. Les comunitats més primitives tenien unes creences i una cultura religiosa que afectaven les persones que tenien característiques diferents de les de la resta, com per exemple les persones sordes. La sordesa era considerada un càstig diví, i les persones que la patien acabaven sent oblidades, o fins i tot, eliminades de la societat. Així i tot, però, també podien ser considerades persones extraordinàries. La creença feia pensar que tenien poders curatius o dons prodigiosos i, per tant, eren protegides i, inevitablement, acabaven sent separades de les seves comunitats o dels seus pobles per ser venerades a les grans ciutats (Gómez, 2018).

Pedro Ponce de León fou un frare benedictí considerat el primer mestre de sords. Va assumir i tenir cura de l'educació dels fills dels nobles castellans de Burgos, en el monestir de San Salvador de Oña, durant el segle XVI.

> "La ocasión le vino a raíz de la admisión en el Monasterio del noble Gaspar de Burgos, para hermano lego y no para sacerdote, a causa de su sordomudez. Rebelóse interiormente contra esta decisión, y compadeciéndose de él se encargó de instruirle, de manera que logró hacerle hablar, que pudiera confesarse e incluso escribir algunas cosas" (Zaragoza, s.d).

Així doncs, com explica la cita, Pedro Ponce de León ensenyava als infants a fonar i també a escriure. Per això, primer els detallava les característiques de la llengua escrita, després transformava aquelles grafies en fonemes i, finalment, els alumnes establien relacions amb tots aquells aprenentatges i els permetia integrar-se dins la societat i explotar i cultivar la seva intel·ligència. És a dir, duia a terme una educació oralista.

Així doncs, a la península hi començà a haver centres educatius per a persones sordes. L'escola per a nines sordes i cegues de la Puríssima, a Barcelona, era un d'aquests centres. Allà les monges ensenyaven la LSC i, a poc a poc, les persones sordes podien rebre una educació, ben igual que l'altra gent. A les Illes Balears no hi havia cap espai educatiu destinat a aquestes

persones, fins que a la meitat del segle XIX, Margalida Jofre i Roca (1905-1968) va aconseguir obrir-ne un. D'origen andritxol, va quedar sorda a dos anys, a conseqüència d'un accident. La família va decidir enviar-la a Barcelona, on va viure durant tota la seva escolarització i després va tornar a Mallorca. Quan va ser a l'illa, va fer un cens de la població sorda, amb l'ajuda del seu germà —que fou Bernat Jofre (1902-1969)—, però aviat es proclamà la Segona República i no va poder obrir l'escola fins que va acabar la Guerra Civil, cap a l'any 1940. Algunes monges franciscanes de València varen venir a Mallorca i, per fi, es creà el centre. Hi acceptaven persones de qualsevol de les quatre Illes Balears. En un principi, duien a terme la tasca docent en un pis de Palma, però aviat hagueren de canviar d'ubicació per mor de l'augment d'alumnat (AA.VV., 2017).

Al llarg de la seva història, han anat canviant d'ubicació, però no han interromput mai la seva tasca. Avui dia, és un centre d'educació especial per a persones amb deficiència auditiva (o pluridefícients) i també compten amb un servei ocupacional per a majors de setze anys. La immensa majoria de persones sordes de les illes han assistit a aquest centre (Barceló, 2018).

D'aquesta manera, Margalida Jofre i tothom que la va ajudar, varen aconseguir organitzar la comunitat de persones sordes i establir un sentiment de pertinença al grup, que era molt necessari. Durant els anys viutanta, però, va començar la integració i dels infants sords a les escoles ordinàries, on compartien el procés d'escolarització amb infants oïdors. Encara que la llei dicta que un intèrpret ha de formar part d'aquest procés, la majoria són atesos per l'especialista d'audició i llenguatge del centre, encara que no durant totes les hores del dia (Barceló, 2018).

A les Illes Balears, els signants fan servir una variant local de la LSE —que a partir d'ara anomenarem LSE-IB— a conseqüència de diferents factors. Margalida Jofre, que havia estudiat a Barcelona, feia servir la LSC, però les monges franciscanes que vengueren i altres professors sords utilitzaven la variant valenciana de la LSE. Podem dir, per tant, que a Mallorca s'usa una llengua de signes que es barreja entre LSE, LSC i la variant valenciana de LSE. Des dels anys 80, els sords de Menorca, Eivissa o Formentera varen deixar de traslladar-se a Mallorca per aprendre, així que la situació de cada illa ha canviat. A Menorca la gent major encara signant en LSE-IB, però les noves generacions ho fan en LSC, fet que hi ha arribat formadors del Principat. A Eivissa i a Formentera, en canvi, la LSE ha influït molt més i ja s'han començat a perdre alguns signes propis de la LSE-IB (Barceló, 2018).

2.3 Mites sobre la llengua de signes i la comunitat sorda

En aquest moment, crec que pot ser interessant parlar una mica dels diferents mites que hi ha sobre la llengua de signes, per tal d'ajudar al lector d'aquest text a entendre millor quina és la situació i la realitat de les LS.

- **La LS és un llenguatge universal.**

  No. I, de fet, no existeix una llengua de signes universal, sinó que hi ha moltes variants. És possible que en un mateix país hi trobem dues llengües de signes diferents, ben igual que passa amb les llengües orals. Fins i tot, existeix una classificació de les LS modernes, segons el seu origen: "família BANZSL (Nova Zelanda, Austràlia i Gran Bretanya), família basada en l'antiga llengua de signes francoespanyola, família alemanya, família suec-finesa, família Indo-Pakistanesa família japonesa, família kenyana i, finalment, família àrab" (Pérez, 2014).

Figura 1.

Les famílies de les LS arreu del món

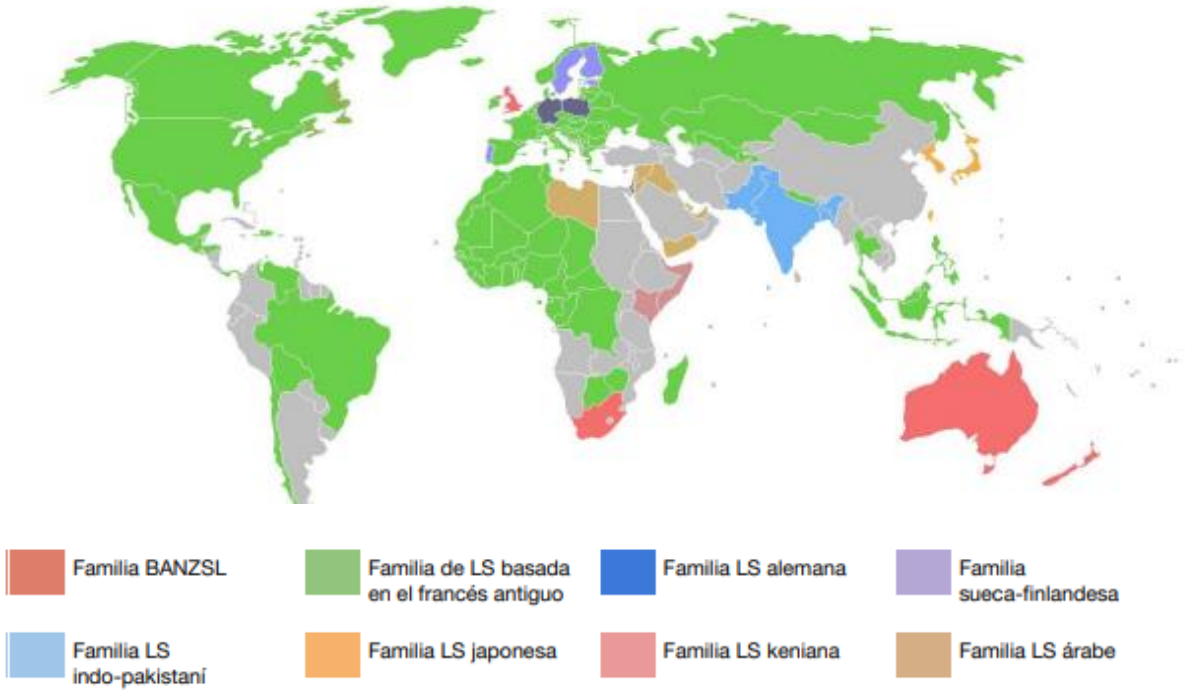

Font: Pérez, S. (2014). *Diseño de un prototipo de aplicación de aprendizaje de la lengua de signos.*

- La LS i la mímica o els gestos són el mateix.

Les LS i la mímica tenen en comú que l'òrgan articulatori que s'encarrega de fer aquestes produccions és el mateix: les mans. Segurament és això el que ha fet creure i mal interpretar que són una mateixa cosa, però res més enfora de la realitat. Les LS fan servir, a més de les mans, les espatlles, el cap i, fins i tot, l'expressió facial. La mímica, en canvi, utilitza el cos sencer i el moviment exagerat.

Les LS presenten una expressió una molt mimètica, però a diferència d'ella, les LS tenen una major intenció comunicativa, es poden transmetre infinitat de missatges i compten amb un lèxic propi, una gramàtica, una sintaxi, unes estructures i totes les mateixes funcions que les llengües orals.

- Les persones que fan servir les LS es comuniquen, únicament, amb l'abecedari dactilològic.

Són moltes les persones que pensen que la LS es basa a lletrejar totes i cada una de les lletres del nostre missatge. Abans de començar a aprendre la LSE també ho pensava i, evidentment, creia que seria esgotador mentalment aprendre aquesta llengua, perquè hauria de signar lletra per lletra tot el que volgués dir.

Una vegada vaig començar a endinsar-me dins el món de les LS, vaig entendre que existeix un vocabulari i un lèxic molt ampli i que només es lletregen algunes dates, noms propis o algunes dades molt concretes, així com per explicar què significa algun signe quan el receptor no l'ha entès o no el coneixia. Fer servir només el codi dactilològic és insuficient i, a més, poc correcte.

- **Les persones sordes no poden parlar**

Aquesta afirmació no és certa. Totes les persones sordes tenen la capacitat de parlar, però és una decisió pròpia. Sovint es fa servir el terme *sordmuts* per referir-se a aquesta comunitat, però és una expressió desfasada, és a dir, està en desús perquè es considera incorrecte.

Encara que les persones sordes tengui una veu que sona diferent, això no significa que no la puguin fer servir, és un tema relacionat amb l'educació que han rebut i la seva pròpia voluntat. Hi ha persones sordes que han decidit comunicar-se únicament amb la LS i n'hi ha que han decidit seguir la tradició oralista i s'ajuden de la lectura labial, amb la qual també han hagut de passar per un procés d'aprenentatge.

- **Les LS perjudicaran el procés d'aprenentatge de les llengües orals.**

Sovint podem pensar que les LS i les llengües orals són rivals o enemigues i que han de lluitar per aconseguir la primera posició. Des del desconeixement, moltes vegades pensam que si un infant aprèn a comunicar-se en LS, després no voldrà parlar.

La realitat dista molt d'aquesta idea. El simple fet de dominar una o més llengües (tant si són oral com signades), no pot suposar res més que l'adquisició de més competència lingüística, experiència, equilibri emocional i, també, habilitats socials.

> "*La lengua de signos tiene la ventaja de que puede ser asimilada muy pronto, a la misma edad que los niños y niñas oyentes empiezan a hablar. Es decir, que pueden aprender a usar la lengua de signos desde el principio. La lengua oral ya irá llegando y que se vaya soltando va a depender de muchas cosas: grado de sordera, la rehabilitación que tenga, las prótesis auditivas con las que cuente, etc. La lengua de signos estará ahí, acompañándole, y podrá echar mano de ella cuando la necesite*" (FAMISOR, s.d.).

2.4 Personatges destacables de la comunitat sorda

A continuació, s'exposaran alguns exemples de persones de la comunitat sorda que han estat importants en la història o s'han fet famoses per haver aconseguit diferents fites.

- **Emperador Claudi Cèsar August (10 aC – 54 dC).**

Des de ben petit va patir problemes de psicomotricitat, era coix, tartamudejava i tenia problemes d'audició. Tot això va fer que fos rebutjat, sobretot, per la seva família, però la població en general el respectava.

Després de la mort de Calígula, l'any 41, Claudi va ser anomenat Emperador de l'Imperi Romà. Això va suposar la victòria de la intel·ligència per sobre dels prejudicis del govern i de l'ambició dels homes amb poder (Linares, 2018).

- **Francisco de Goya (1746 - 1828).**

El famós pintor aragonès va patir una greu malaltia, segurament causada per una intoxicació per plom (molt comú en pintors), que li va deixar greus seqüeles. Entre elles, una sordesa profunda que li impedia, fins i tot, pintar. "No s'ha pogut ocupar en coses de la seva professió

[...] per trobar-se tan sord. Que si no és usant els signes de la mà no pot entendre cosa alguna" (Bozal, 2005).

- **Ludwing Van Beethoven (1782 - 1827).**

El músic alemany va començar a perdre audició a prop dels trenta anys, quan ja havia estudiat i adquirits molts de coneixements musicals. "*Lo que más nos sorprendre, por insólito y contradictorio, es que a medida que su sordera progresaba su obra engrandecía*" (García, 2002).

Beethoven, certament, no va necessitar la seva audició per compondre grans obres musicals. Associava la imatge musical i l'audició de manera natural. Sabia bé quin efecte provocava cada nota musical, gràcies als seus coneixements previs, i a la vibració que emeten les notes. Un clar exemple és la *Simfonia número 9*, una de les seves peces musicals més famoses que va començar a compondre quan ja no tenia pràcticament audició.

- **Thomas Alva Edison (1847 - 1931).**

Des de ben petit va començar a experimentar problemes d'audició i algunes molèsties. Aquesta pèrdua auditiva li va impedir assistir a l'escola, així que fou la seva mare qui s'encarregà de l'educació de l'inventor. Les causes de la seva sordesa no són clares: es parla d'una malaltia que podria haver patit durant la infància o el cop que va rebre d'un tren, mentre intentava salvar un infant.

El seu pare, que feia feina als serveis ferroviaris, li va ensenyar les qüestions bàsiques de la telegrafia i el va endinsar dins el món de la tecnologia. Anys més tard, coneixeria una jove sorda de la qual s'acabaria enamorant. Durant els anys de festeig, li va ensenyar el codi Morse i després li va demanar matrimoni, donant-li copets damunt la mà (Linares, 2018).

- **Hellen Keller (1880 - 1968) i Anne Sullivan (1866 – 1936).**

Hellen Keller, nascuda en el si d'una família benestant d'Alabama, descendent d'oficials de l'exèrcit confederat, va quedar sorda i cega a prop dels denou mesos com a resultat d'una infecció que els metges van definir com una congestió aguda de l'estómac i el cervell.

L’única persona amb qui era capaç de comunicar-se era amb Martha Washington, la filla de sis anys de la cuinera. Quan Hellen Keller tenia set anys, va arribar a casa Anne Sullivan, una jove de només vint anys que havia patit ceguera temporal que venia a fer-se càrrec de l’educació de la nina.

Anne Sullivan li va ensenyar a lletrejar paraules amb les mans, a llegir i escriure en Braille i també a fer lectura labial, posant les seves mans damunt els llavis de qui parlava. Anne Sullivan també li va ensenyar a parlar, notant les vibracions de la veu. Adquirir i desenvolupar aquestes capacitats li varen permetre graduar-se de la Radcliffe College l’any 1904. Arribà a dominar llengües vives i mortes i va escriure un llibre sobre la seva vida, *The Story of My Life* (1902), entre altres 11 títols. Va col·laborar en la creació de la Fundació Americana per a Cecs, i va fer conferències arreu exemplificant amb el seu cas el poder de superació (Linares, 2018).

- **Jaume de Borbó i Battenberg (1908 - 1975).**

El segon dels fills d’Alfons XIII, sord des dels quatre anys a conseqüència d’un poc exitosa operació de mastoïditis de les dues orelles, també va ser rebutjat i marcat pels prejudicis de la sordesa.

El seu germà major, Alfons, va renunciar al tron i als seus drets successoris per poder-se casar amb qui seria la seva futura esposa, una dona que no pertanyia a la reialesa. Això convertia a Jaume de Borbó en el següent candidat al tron de la monarquia espanyola. El seu pare, però, no el considerava un bon hereu, ni apte per assumir el càrrec (encara que Jaume tenia molt bona dicció) i el va obligar a renunciar, cosa que feu el 23 de juny de 1933. Sent el següent en la línia successòria, després de la mort del germà major Fernando (1910), Juan de Borbón i Battenberg fou anomenat rei d’Espanya i fou el darrer rei que regnà abans de la Dictadura Espanyola (Linares, 2018).

- **Marlee Beth Matlin (1965 - actualitat).**

Nascuda a Illinois, quedà sorda als devuit mesos a conseqüència de la Rosa, una malaltia infecciosa. Va aprendre ASL (*American Sing Language)* i va estudiar justícia criminal, però sempre va estar molt involucrada en el teatre, des de ben petita. És famosa per haver actuat en *Children of a Lesser God* (Fills d’un Déu menor) I per haver protagonitzat a Dorothy, de

Dorothy in the Wizard of Oz o *El màgic d'Oz.* Va ser la primera actriu sorda en rebre un Òscar i també la més jove fins aleshores (Zaricor, 2007).

3. HISTÒRIES I EXPERIÈNCIES REALS: SER SORD O SORDA

A continuació, s'exposaran alguns casos reals de persones sordes que fan servir la llengua de signes o la comunicació bimodal en el seu dia a dia, com a canal per a la comunicació.

En primer lloc, s'explicaran algunes dades personals, com ara la data de naixement i el lloc. Tot seguit s'explicarà la història d'aquella persona, com va ser el diagnòstic i com és la comunicació en l'àmbit familiar. Després hi haurà una mica de reflexió sobre com va ser el procés d'escolarització de l'infant i, finalment, algunes reflexions més sobre el futur.

La varietat que persones que conviuen dins la comunitat sorda és molt extensa i algunes de les diferències més notables solen ser, sobretot, el context familiar. Així, per tant, trobarem alguns exemples de persones sordes o oients, però amb contextos familiars diferents. El primer cas serà el d'un infant de quatre anys sord, fill de pares oients i sense cap mena d'antecedent familiar. El segon cas, és el d'una al·lota sorda, filla de pares oients i que s'ha convertit en mare de dues nines oients, casada amb un al·lot també sord. El darrer cas, per acabar, és el d'una educadora que va aprendre llengua de signes a casa, per una germana sorda i que fa servir la llengua de signes dins l'aula com a recurs educatiu.

La sordesa no hauria d'estar relacionada amb cap classe de problema comunicatiu o d'adquisició del llenguatge, sempre que es facin servir els recursos i les eines adequades per atenuar el dèficit auditiu, fomentant les altres vies d'entrada d'informació, procurant millorar les capacitats de recepció i, per tant, de comunicació. Aquesta feina és una tasca compartida entre la família i tot l'entorn escolar. Adquirir un bon sistema de comunicació, sigui quin sigui, permetrà que els infants es relacionin i es desenvolupin de manera global.

Tots els noms que apareixen a continuació són falsos, per tal de respectar la protecció de dades, però tota la informació que s'hi ofereix és ben real.

3.1. Lluís Serra Martorell

Dades personals

Data de naixement: 09/04/2018 (4 anys).

Lloc de naixement: Santa Maria del Camí.

Familiars sords o antecedents: No.

Edat en el moment del diagnòstic: 1 mes.

Edat en el moment de l'implant coclear: 11 mesos.

La seva història

Vaig fer una entrevista a la mare i al pare d'en Lluís per conèixer una mica més el seu cas. Em van explicar que no hi havia cap antecedent a la família, però resulta que aquesta sordesa que pateix l'infant és genètica. És a dir, els dos progenitors són portadors d'un gen recessiu, però no va ser fins que va néixer en Lluís que ho van saber. Ara, a més, saben que hi ha un 25% de possibilitats de tenir un altre fill o filla amb sordesa.

- **El moment del diagnòstic.**

Des de l'any 2003 es fa una prova a tots els nounats de les Illes Balears, independentment del lloc de naixement per tal de detectar qualsevol problema auditiu. "Detectar de manera precoç una pèrdua auditiva és de vital importància per al nadó. S'ha comprovat que com més prest s'inicia el tractament, menors seran les seqüeles o no n'hi haurà, la qual cosa permet el desenvolupament adequat del nin o nina" (Conselleria de Salut i Consum, 21 de març de 2022).

Aquesta taula mostra els resultats obtinguts gràcies a aquest cribratge. Vull destacar, de manera especial, els resultats de l'any 2018, quan va néixer en Lluís: de gairebé 10.000 infants, només 8 varen rebre un diagnòstic de sordesa, és a dir, només el 0,80% dels infants nascuts el 2018 són sords. Això demostra que la detecció és molt difícil i que, si no fos per aquestes proves rutinàries, els diagnòstics trigarien molt de temps en confirmar-se i, per tant, les seqüeles serien més greus.

Taula 1.

Resultats del cribratge per a la detecció de sordesa infantil a les Illes Balears.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nombre de naixements	11.020	10.513	10.642	10.597	10.586	10.284	10.223	9.576	9.345
Nadons cribrats	10.580	10.095	10.227	10.204	10.164	9.897	9.983	9.490	9.221
Cobertura (1)	88,43 %	96,02 %	96,10 %	96,29 %	96,01 %	96,42 %	97,65 %	99,18 %	98,79%
Nadons amb factors de risc	8,26 %	7,57 %	6,14 %	6,66 %	9,30 %	9,63 %	7,66 %	8,90 %	9,00%
Nadons que passen la primera exploració	94,73 %	93,22 %	93,47 %	92,53 %	92,45 %	92,05 %	90,97 %	93,51 %	94,51%
Nadons que passen el cribratge	97,94 %	96,63 %	97,31 %	98,04 %	98,03 %	98,18 %	99,15 %	99,49 %	99,27%
Nadons passats a diagnòstic	30	24	30	14	26	28	18	14	15
Audició normal	8	8	5	2	9	11	5	2	7
Diagnòstic no fet	5	3	4	5	3	2	5	0	3
Diagnòstic de sordesa	15	11	17	6	13	15	8	12	5
Incidència sordesa (2)	1,57 ‰	1,21 ‰	1,86 ‰	0,65 ‰	1,48 ‰	1,51 ‰	0,80 ‰	1,26 ‰	0,54%

Font: Conselleria de Salut i Consum.

En Lluís, per tant, va tenir accés a aquestes proves just néixer. Segons els seus pares, no va passar la primera exploració, però pot ser normal. Algunes vegades encara duen brutor dins les orelles i es pot complicar. Passats uns dies, es va repetir la prova, però tampoc la va passar, així que els van demanar que tornessin en quinze dies.

En veure que tampoc anava bé, els van derivar directament a l'Hospital Son Llàtzer, assegurant que podia ser normal i que amb les màquines d'allà obtindrien un millor resultat. Allà tampoc es detectaren bons paràmetres i, diuen que amb bastant poca delicadesa, el personal sanitari de la Conselleria afirmava que si la família no s'hagués posat tan nerviosa, els resultats serien uns altres. Poc després van fer venir una infermera de l'hospital, que els va acompanyar a una altra sala per fer l'exploració de nou, però amb unes màquines diferents.

Aquelles altres màquines tampoc donaven resultats positius. Els pares veien una línia vermella completament horitzontal. Una de les infermeres els va explicar que la prova no estava sortint gens bé i que l'infant era sord. Seguidament, van començar a venir metges i especialistes per explicar quin era el diagnòstic inicial.

- **La informació rebuda en els primers moments.**

Els pares en tot moment van remarcar el poc tacte i la poca delicadesa dels professionals de la Conselleria de Salut. La informació que varen rebre no va ser suficient en cap moment. "És com si tu vas a una sabateria i no et saben donar unes sabates" (Joan Serra, pare. Testimoniatge oral de 13 de maig de 2022). "No tenien els mitjans materials, perquè es queixaven de les màquines, que estaven rompudes, ni tampoc humans, perquè al final has de ser capaç de sabre si la màquina està rompuda o hi ha alguna cosa que realment està anant malament, i sobretot has d'estar preparat per donar aquesta notícia a les famílies" (Agnès Martorell, mare. Testimoniatge oral de 13 de maig de 2022).

A més, la família d'en Lluís assegura que la notícia no hagués estat agradable de cap manera, però que l'experiència que varen viure va ser molt dura i poc professional. Diuen que ara tenen por, un poc de trauma i molt de respecte a les proves auditives i també a les institucions que se'n carreguen d'això, fet que ho varen passar tan malament en aquell moment.

Una altra família que varen conèixer a l'hospital Son Llàtzer els va recomanar l'associació ASPAS, que és una entitat que es dedica a atendre i ajudar a les persones amb discapacitat auditiva i també a les seves famílies, procurant defensar els seus drets de llibertat i igualtat i aconseguir una bona inclusió social. Per tant, l'ajuda més important que varen rebre no va provenir de la sanitat pública, sinó d'una entitat sense ànim de lucre.

- **Després del diagnòstic, quin és el següent pas?**

Després de rebre la notícia, els varen derivar al neuropediatre per confirmar que fos una sordesa profunda i que no fos res relacionat amb cap altra síndrome. Tot seguit, va començar a rebre ajuda de logopèdia i als quatre mesos li varen implantar audiòfons, que sol ser la primera passa. La intenció és saber si d'aquesta manera l'infant ja hi sent o no. En el cas d'en Lluís, els audiòfons no varen ser suficients i, a partir d'aquí, es varen començar a fer les proves pertinents per instal·lar un implant coclear.

La família remarcava tot el temps la gran ajuda que van rebre d'ASPAS, ja no només pel que fa a la informació rebuda, sinó per l'ajuda psicològica i l'acompanyament emocional. Varen poder conèixer famílies que tenien fills amb les mateixes condicions que en Lluís, ja implantats, persones adultes que havien hagut de ser implantades recentment, etc.

- **Com a família, heu fet algun tipus de formació?**

Diuen que no gaire. Parlen de na Carme, la seva gran referent dins ASPAS. Amb ella han fet alguns cursos de comunicació bimodal i ella procura enviar vídeos a la família, explicant els signes dels dies de la setmana o els mesos de l'any, per exemple.

- **Feis servir aquest sistema comunicatiu, amb en Lluís?**

No, només en alguns moments puntuals, com ara l'hora del bany o quan no du els implants. Diuen que gràcies a l'implant coclear no han necessitat tant aquest suport comunicatiu. La família assegura que aquest tipus de comunicació l'ha utilitzat sobretot a l'escola, però que a casa ara ja és capaç de fer lectura labial i que, per tant, no ho necessita.

Comenten també que a casa és diferent, perquè no hi ha tant de renou d'ambient.

- **Com va ser el procés d'escolarització i la rebuda?**

La família va fer la matrícula ordinària a l'escoleta del poble, l'EI Es Pi Gros, i va indicar que l'infant tenia un diagnòstic de sordesa. Al mateix temps, però, na Carme d'ASPAS es va posar en contacte amb el centre i va acompanyar a les educadores del centre, ajudant-les i responent qualsevol dubte que poguessin tenir, els va oferir recursos didàctics i estratègies educatives i, una vegada va començar el curs, anava fent visites setmanals al centre per seguir de ben a prop el procés d'aprenentatge d'en Lluís i acompanyar les educadores en el seu propi procés d'ensenyament-aprenentatge.

Segons la llei 27/2007, un intèrpret de llengua de signes ha de formar part del claustre de mestres del centre i ha d'assistir a l'escola durant totes les hores que hi acudeix l'infant. La família diu que no han rebut aquesta ajuda i que, ara que en Lluís té quatre anys i va al CEIP del poble, només té l'ajuda de l'especialista en audició i llenguatge (AL) durant un temps molt reduït, encara que hi continua acudint na Carme d'ASPAS, però no com un servei propi de l'escola. És a dir, en Lluís gaudeix del suport d'AL les mateixes hores que els seus companys d'aula.

La família comenta que, durant l'escolarització a l'escoleta, rebien més informació i podien seguir més de prop el procés d'aprenentatge i els avanços que anava fent dia a dia. Al CEIP, en canvi, el traspàs d'informació és més reduït i, encara que saben que avança bé i que va assolint els aprenentatges de manera normal, els agradaria tenir una mica més d'accés al procés de

desenvolupament, sobretot pel que fa a l'ús del llenguatge oral. Així i tot, han pogut observar com la mestra es comunica de manera signada a les entrades i sortides del centre i na Carme d'ASPAS, que va al centre dos pics per setmana, acompanya al personal docent en la seva formació.

- **A quines ajudes o suports té accés en Lluís?**

Han començat a fer servir una FM a l'escola. És un sistema de freqüència modulada que consta de diferents parts. En primer lloc, l'emissor du un micròfon que envia el senyal auditiu, directament, a l'implant o audiòfon del receptor, en aquest cas, en Lluís. Aquest sistema facilita molt la comprensió dels missatges, fet que la veu arriba de manera nítida i s'elimina molt de renou ambient que, normalment, contamina la informació. A més, és fàcilment transportable i no pesa gaire.

L'escola, en aquest cas, s'ha fet càrrec de la despesa econòmica d'aquest sistema d'ajuda auditiva i, una vegada acabi l'escolarització d'en Lluís al centre, un altre infant podrà gaudir d'aquesta ajuda. A més, evidentment, d'ajudar econòmicament els pares.

- **Què pensau, com a pares, que s'introdueixi la LS a les escoles, com a eina de reforç educatiu per a tots els infants?**

La resposta va ser molt clara. La família creu que, "encara que hi hagi un nin sord de cada 3.000 infants, n'hi ha molts més que tenen dificultats d'aprenentatge i s'hi podrien veure beneficiats" (Joan Serra, pare. Testimoniatge oral de 13 de maig de 2022).

També comenten que arran de dur mascareta, els infants han vist molt obstaculitzada la possibilitat d'entendre millor la llengua oral, les expressions facials. Parlen de la problemàtica i l'addicció a les pantalles. "Els infants d'avui dia estan tan avesats a la velocitat i als estímuls visuals que quan han de fer front a una situació poc visual i menys dinàmica es converteix en un avorriment i, per tant, un esforç esgotador" (Agnès Martorell, mare. Testimoniatge oral de 13 de maig de 2022). Pensen que això pot haver afectat també a la capacitat d'atenció sostinguda. El fet d'introduir una llengua signada que reforci la llengua oral podria ser una bona eina a les escoles.

- **Respecte al futur de l'educació, què us preocupa?**

Sobretot trobar mestres poc conscienciats amb la situació i les necessitats de l'infant. En Lluís necessita un tipus d'atenció que és diferent del de la resta d'infants. El personal docent ha de vetllar perquè els implants estiguin ben connectats i en bon estat, una distribució de l'aula que li permeti veure tot allò que passa i fer contacte visual directe amb la mestra, etc. A més, sovint pot sentir-se insegur per les situacions que desconeix perquè li és molt difícil desxifrar el context. Tot això requereix, a més, d'un tracte especial.

3.2.Maria Garau Ferrer

Dades personals

Data de naixement: 12/02/1997 (25 anys).

Lloc de naixement: Santa Maria del Camí.

Familiars sords o antecedents: No.

Edat en el moment del diagnòstic: 22 mesos.

Edat en el moment de l'implant coclear: 5 anys (14/02/2002).

Fent clic al següent enllaç es poden llegir les preguntes i les respostes de l'enquesta realitzada a una nina amb discapacitat auditiva, que va fer diagnosticada fa més de 20 anys i que, avui dia, està casada amb una persona que també presenta una discapacitat auditiva. Fa tres anys que es varen convertir en pares de dues nines oients.

https://drive.google.com/file/d/1VVmrcBOfLTNxdeuCY3xP93HJc69GSbsQ/view?usp=sharing

En la pregunta 10 no hi apareix cap resposta, debut a una errada en el disseny de l'enquesta. La resposta de l'entrevistada va ser la següent:

- **Van a l'escoleta? Com està sent l'experiència d'elles? I la vostra com a pares? Us sentiu acompanyat o creis que hi ha mancances?**

  "Les meves filles, actualment van escoleta. La experiènca amb elles estàn sent molt bones encara que hi hagi moments dolents com les rabietes, quan es possen malaltes, etc però en general m'han posat molt fàcil. I la nostra experiència com a pares, pues ens hem crescut molt a nivell personal, ens ha fet canviar la nostra vida i donam moltíssima prioritat a elles sense olvidar-nos a noltros mateixos, la veritat es que ho tornaria repetir mil i una vegades. Sempre ens hem sentit bastant acompanyants en tot moment. Lo que si hi ha coses que s'haurien de canviar com el tema sànitari, que per fer una consulta sempre ha de ser presèncial, per demanar cita sempre hem d'avisar a algun familiar que realitzi la cridada telefònica o acudir de manera presèncial. Però poc a poc, anam lluitant." (Garau, M. Enquesta resposta el 5 de juny de 2022).

3.3 Eva Roig Bujosa

Dades personals

Data de naixement: 01/06/1980

Lloc de naixement: Alaró

Familiars sords o antecedents: Sí. Una germana major (58), amb diagnòstic de mastoïditis (7) que va acabar provocant una sordesa profunda bilateral. Fa només 4 anys va ser implantada.

Fent clic al següent enllaç, es poden llegir les preguntes i les respostes de l'enquesta realitzada a una educadora infantil de l'etapa 0-3 sobre la LS i el seu ús al centre.

https://drive.google.com/file/d/1ZxtTYNFsyERZopc-E12o5xrHuD4KVvE6/view?usp=sharing

3.4 Algunes reflexions i conclusions

La motivació d'aquestes entrevistes era donar veu a aquelles persones que pateixen o han vist patir una discapacitat auditiva, en un entorn familiar, i com han hagut de fer-hi front. A més, aquestes entrevistes permetran fer una anàlisi de la realitat dels afectats, les ajudes que reben i la seva manera de viure.

Per començar, és important destacar i analitzar com han canviat els processos sanitaris en els darrers 50 anys. Gràcies a l'entrevista a l'educadora infantil, ha quedat clar que l'atenció que

rebien els pacients no era la mateixa que ara. Sovint llevaven importància a les malalties, les queixes i les sol·licituds dels malalts, no amb cap mala intenció, sinó per falta de coneixements. Possiblement, si la mastoïditis d'aquella nina de 7 anys hagués estat tractada de manera més eficient, s'hauria pogut evitar la sordesa.

Avui dia, però, es coneixen molt més quines poden ser les causes de la pèrdua d'audició, en infants i adults. Segons la OMS (2021), els factors genètics, la pèrdua de pes en néixer, la hiperbilirrubinèmia (icterícia greu) i les otitis cròniques, entre d'altres, poden acabar provocant problemes greus d'audició. Ara, existeixen protocols i proves que ajuden a la detecció i cura d'aquestes malalties, sense que puguin deixar cap seqüela greu en el pacient.

Així doncs, la medicina de fa 50 va anar avançant de mica en mica. Com es pot comprovar en el segon cas, na Maria no va ser detectada fins als gairebé 2 anys de vida, però ja s'estava reduint el temps de detecció. Segurament, aquest període de temps en què no es tenia cap diagnòstic i, per tant, l'infant no va rebre unes ajudes específiques ni ajustades a les seves necessitats, va poder afectar en el seu desenvolupament global, sobretot pel que fa a l'adquisició d'una llengua, oral o signada.

En Lluís, en canvi, va ser diagnosticat amb només un mes de vida. Gràcies al cribratge massiu que es du a terme a les Illes Balears des de fa pocs anys, la detecció va ser rapidíssima, molt més que si haguessin aparegut les primeres sospites en veure que l'infant no responia als estímuls auditius, entre altres senyals d'alarma. Haver reduït tant el temps que hi ha entre la detecció, el diagnòstic i la intervenció fa possible que el desenvolupament de l'infant s'acosti més al d'un infant que no presenti discapacitat auditiva. A més, introduir una llengua signada ajudarà a l'infant a comunicar-se des de ben petit, sentir-se autònom, protagonista i es veurà motivat per continuar adquirint aprenentatges.

4. I ARA, QUÈ?

Després de l'exposició del marc teòric i d'algunes experiències sobre la sordesa i l'educació, no hi ha cap dubte que és necessari intervenir davant aquesta realitat i fer-hi feina. Així doncs, em va sorgir una nova pregunta. Què fa la comunitat educativa, realment, davant aquesta necessitat? Com s'han organitzat els centres i quin tipus de metodologies es duen a terme?

4.1.Les escoles especials

A Mallorca només hi ha un centre que estigui especialitzat en educació per a infants sords. Aquest centre és el Col·legi de La Puríssima de les Germanes Franciscanes de la Immaculada, és a dir, el centre que va fundar Margalida Jofre i és, per tant, el centre de referència a Mallorca pel que fa a l'educació de les persones que tenen una discapacitat auditiva.

És una escola concertada i religiosa, pertanyent a la congregació franciscana. El centre es fa càrrec de l'educació ordinària en l'etapa d'infantil, primària i secundària. Les aules de batxillerat estan adscrites al Col·legi La Salle i al Col·legi Verge del Carme. Així mateix, també ofereixen cursos en Formació Professional Bàsica i en FP de grau mitjà.

La Puríssima també compta amb un Centre Específic d'Educació Especial, destinat a alumnes amb discapacitat auditiva o pluridiscapacitats, i un centre TVA (de Transcisió a la Vida Adulta). Allà procuren oferir una educació acadèmica però també dotar els seus alumnes de les eines i recursos necessaris per guanyar autonomia. Tenen, per acabar, un Centre Ocupacional per a majors de 16 anys amb discapacitat i un duen a terme cursos del SOIB, acreditats per *Ministerio de Trabajo e Inmigración para Personas con Discapacidad* (Fundación Educativa Franciscanas de la Inmaculada, s.d.).

Així i tot, després d'estar investigant una mica sobre la metodologia del centre en l'etapa d'Educació Infantil, he observat que no contemplen la LS com a llengua de transmissió de coneixements, pel que fa al centre d'educació ordinària, és a dir, en les aules del centre ordinari no s'utilitza la LSE com a llengua per a la comunicació. "*Ambientes de aprendizaje, talleres manipulativos de lectoescritura, matemáticas ABN, e inglés. [...] Se ofrece tenis, ballet, batería, teatro, gimnasia rítmica, multideporte y fútbol-sala"* (Fundación Educativa Franciscanas de la Inmaculada, s.d.). En el projecte educatiu de centre (PEC) només contemplen la llengua oral (Català i Castellà) per impartir les àrees curriculars i l'especialitat d'anglès, alguns dies puntuals.

Pel que fa a la LSE, per tant, s'hi veu poca relació amb el projecte lingüístic de centre. Així i tot, si que s'assegura que "s'estableixen vincles afectius amb la llengua de signes espanyola, ja que el nostre centre educatiu és preferent per a alumnat amb discapacitat auditiva i té un bon nombre de treballadors amb aquesta discapacitat" (PLC, s.d).

Així idò, com s'ensenya la LSE al centre d'educació ordinària? Es fa de manera transversal, al mateix temps que aprenen altres conceptes? Per què no queda explicat en cap apartat dels documents del centre? Només s'ensenya LSE al centre d'Educació Especial?

Per tal de poder donar resposta a totes aquestes preguntes, vaig decidir començar a investigar una mica les xarxes socials del Col·legi La Puríssima. Allà, hi he pogut trobar algunes mostres i evidències de com és, realment, el procés d'ensenyament-aprenentatge de la LSE. En una publicació del 6 de maig de 2022, una practicant del grau de Mediació Comunicativa du a terme una sessió de conta-contes en LSE: "*La mediación comunicativa està estrechamente relacionada con la lengua de signos y las estratégias de comunicación que se llevan a cabo con las personas sordas, sordociegas y con dificultades de comunicación, por lo que consideramos primordial que todos los alumnos conozcan y sepas las diferentes formas que tenemos para comunicarnos"* (La Purísima Mallorca, 2022).

Pel que fa al CEE (Centre d'Educació Especial), com he explicat abans, és un centre preferent per alumnes amb discapacitat auditiva, encara que darrerament hi acudeixen alumnes amb altres discapacitats diferents. L'alumnat que acull té entre 6 i 21 anys, així que ja no s'ofereix Educació Infantil en aquest centre, sinó que els alumnes han de ser matriculats al centre ordinari i després fer un canvi en la matrícula.

Al CEE disposen de 6 aules amb pocs alumnes a cada un, per tal de garantir una atenció més individualitzada i personalitzada. Prioritzen una metodologia que es basi en aprenentatges significatius, la manipulació i l'experimentació, així com algunes activitats de reforç visual, que permeti una aproximació a la vida quotidiana. També fan feina per projectes i en solen fer un, com a mínim, cada curs. Alguns exemples són: "«*Master Chef*» (Alimentació), «*Més perfectes que un robot*» (El cos humà), «*Agència de viatges*» (Coneixem el món), «*Creixo i m'independitzo*» (Projecte d'autonomia)" (Colegio La Purísima, 2022). Al CEE, a més, no s'agrupen els alumnes tenint en compte la seva edat (com a únic criteri), sinó que també es tenen en compte les necessitats individuals, les capacitats i les característiques de cada un.

Seguint amb la meva feina de recerca, vaig descobrir que el Col·legi La Puríssima compta amb tres modalitats diferents d'escolarització: educació inclusiva en el centre ordinari, educació especial o educació combinada. Compten també amb un servei d'atenció psicologia per a tots els alumnes i les seves famílies, si és necessari. L'IBSMIA (Institut Balear per a la Salut Mental

de la Infància i Adolescència) fa visites al centre de manera molt recurrent i ofereix un seguiment personalitzat a alumnes i famílies.

A més, tots els alumnes dels diferents centres comparteixen espais comuns, com ara: el pati o l'espai exterior, el menjador, el transport, les celebracions, les sortides escolar, les activitats extraescolars, les jornades conjuntes i també alguns professors especialistes.

4.2.Les escoles ordinàries

Què fan les escoles ordinàries quan s'hi matricula un infant amb sordesa?

Aquesta pregunta era la que motivava la meva investigació, així que, per tal de saber quina és la realitat, vaig entrevistar la directora d'un CEIP del pla de Mallorca. Per tant, segons aquest testimoniatge oral de 10 de maig de 2022 (Cristina Capó);

Quan un infant es matricula al CEIP, fet que ja hi sol haver un diagnòstic mèdic, l'EAP (Equip d'Atenció Primerenca) fa arribar al centre quines seran les ajudes que l'infant necessitarà, depenent del grau de sordesa. De manera molt resumida, els alumnes amb discapacitat auditiva només reben el suport de l'especialista en AL (Audició i Llenguatge), que no estan obligats a saber cap LS.

Així doncs, se sol fer una demanada a la Conselleria d'Educació i se sol·licita un intèrpret, que sol ajustar-se molt a les necessitats de l'infant, és a dir: solen fer servir la comunicació bimodal, fet que presenta unes estructures més senzilles i uns signes més simples. A Mallorca i en alumnes d'Educació Infantil, solen enviar personal d'ASPAS. A més, hem de tenir en compte que els infants sords solen tenir un "llenguatge de casa", que és una adaptació de la LS que es fa servir, però que sol tenir uns signes únics per cada família. Serveixen per designar una realitat tan íntima que, sovint, aquests signes només són entesos pels propis membres de la família. A més, els infants de tan curta edat encara no dominen les LS a la perfecció i, per tant, han de començar des d'un nivell molt baix.

Per tant, aquest intèrpret (que no sol ser personal docent) arriba al centre i du a terme un procés d'immersió lingüística per la tutora, l'AL i els mestres que estaran més temps amb l'infant pel que fa a la LS o la comunicació bimodal. Una vegada s'ha transmès aquests coneixements i eines comunicatives, l'intèrpret sol assistir un o dos dies a la setmana al centre i du a terme un

guiatge de l'equip docent i un acompanyament durant tot el procés. El centre, així i tot, pot perfilar i sol·licitar una plaça d'una mestra d'educació infantil o primària, que compti amb titulació de LS. Tot això, com he comentat abans, sol aparèixer a l'informe que presenta l'EAP en el moment de la matriculació de l'infant.

En alguns casos, pot passar que vengui un infant sense cap diagnòstic de discapacitat auditiva, però l'equip docent pot observar-ne alguns indicadors. El primer que s'ha de fer, doncs, és parlar amb la família i demanar que facin una revisió mèdica a l'otorrinolaringòleg. Així és com s'han detectat moltes hipoacúsies. A partir d'aquí, s'han d'adaptar una mica els espais, per garantir el contacte visual de l'infant, eliminar al màxim el renou d'ambient i, si és necessari, es pot introduir el sistema d'ajuda FM.

5. PRODUCTE FINAL: UNA INTERVENCIÓ REAL

Són diverses les teories que existeixen sobre l'adquisició del llenguatge. La perspectiva innatista, amb Noam Chomsky com a màxim defensor i exponent, afirma que els éssers humans tenim una predisposició biològica per a aprendre un sistema de comunicació i, si existeix un entorn adequat, qualsevol persona pot adquirir un llenguatge. "Les llengües particulars no estan codificades en el programa genètic, ja que la llengua que s'aprèn depèn de l'ambient en el qual es creix. En canvi, l'adquisició del llenguatge és un fet comú a tota l'espècie humana" (Llisterri, 2021).

Eric H. Lenneberg va formular la hipòtesi del període crític, l'any 1967. En aquesta hipòtesi es defensa que existeix un període crític o sensible en la vida dels infants per adquirir un llenguatge, que pot variar entre els primers anys de vida fins a l'inici de la pubertat. És essencial que els infants tenguin contacte amb una llengua per tal de poder desenvolupar la capacitat del llenguatge. Una vegada arriba la pubertat o l'edat adulta, és molt difícil o impossible que s'adquireixi un llenguatge. Aquesta hipòtesi es veu reforçada pels casos dels anomenats "nins salvatges", és a dir, aquells infants que han crescut en un entorn (normalment perduts a les muntanyes) sense exposició a cap llengua oral. Dins aquest mateix grup hi entrarien els infants maltractats negligentment, que no han estat ben cuidats i gairebé no han tengut cap contacte amb les llengües orals. Alguns dels casos més famosos són el de Genie Wiley i Victor de Averyon. A més, també s'ha demostrat que els infants que presenten una afàsia (que és un

trastorn del llenguatge que impedeix, en molt de casos, fer ús de la llengua oral) es veuen recolzats per la hipòtesi del període crític (Llisterri, 2021).

Per tant, si tots els humans tenim una tendència a la comunicació, i un infant neix amb una discapacitat auditiva, que li impedeix adquirir de manera natural una llengua oral, per què no s'ha d'habilitar un entorn adequat on pugui adquirir una llengua signada, com podria ser l'escola? L'escola no es podrien fer responsable i procurar evitar que els infants passin el període crític o sensible sense haver rebut un ajustament a les seves necessitats? Quins beneficis podria tenir adquirir una llengua oral i una signada, alhora?

Així doncs, a continuació s'explicarà el cas d'uns educadora que fa servir la comunicació bimodal dins l'aula i s'analitzarà la seva pràctica.

5.1.Contextualització del centre

L'EEI Es Pi Gros és un centre d'Educació Infantil que acull els més petits de l'escolarització, és a dir, els infants d'entre 0 i 3 anys. Situat a Santa Maria del Camí, un poble del Raiguer de Mallorca, pertany a la Xarxa d'Escoletes Públiques de la Conselleria d'Educació.

La seva manera de fer es basa a oferir propostes transversals que ajudin als infants a desenvolupar-se de manera global, a través dels contes, les cançons, les danses, etc. L'art és una part fonamental de la metodologia del centre, així com la manipulació i l'experimentació. El centre compta amb un total de 6 aules, la sala de psicomotricitat, un espai exterior i un hortet. Ofereixen servei de matinera i menjador. Així mateix, també fan sortides a l'entorn proper, aprofitant que és un poble amb un fort sentiment de veïnatge, que permet la relació de tots els seus integrants. Respecten els ritmes individuals i la cultura dels infants, que és el joc.

El català és la llengua vehicular del centre, però des de fa només un parell de cursos hi ha una educadora que ha començat a introduir la comunicació bimodal dins l'aula.

5.2.La motivació i la formació

N'Eva va començar a introduir la LS fa dos anys per donar resposta a una necessitat. Un infant amb sordesa profunda va ser matriculat a la seva aula. Varen observar que l'infant, evidentment, es perdia gran part de la informació que la mestra intentava transmetre i es frustrava molt. Amb l'ajuda de la logopeda d'ASPAS va començar a adquirir les estratègies necessàries per comunicar-se amb aquest infant.

Personalment, vaig poder assistir al centre durant un mes i vaig observar que la introducció d'una llengua signada no només beneficiava a l'infant sord, sinó que també ho feia amb els altres. Els infants d'avui estan molt avesats als estímuls visuals: amb les pantalles, tot es redueix al moviment (frenètic) i a una contínua successió de coses que passen davant els seus ulls. A més, també hem de tenir en compte que, com més petits són els infants, més necessaris són els estímuls visuals. Ajuden a adquirir una posició anticipada dels moviments futurs i poden ajudar a desenvolupar els moviments predictius.

La utilització de la LS dins l'aula, o de la comunicació bimodal, pot funcionar com a suport de la llengua oral, gairebé exemplificant-la, ajudant a memoritzar el vocabulari i els conceptes. Normalment, en les LS no s'estableixen signes arbitraris, sinó que tenen una relació amb la realitat. El moviment de les mans, dels braços, l'espai on es fa el signe..., sol tenir una connexió directa. D'aquesta manera, els infants podrien adquirir un vocabulari més extens, aprofitant i desenvolupant la capacitat de memòria`

Cap als devuit mesos es produeix un fenomen conegut com a *explosió sintàctica* (Lust, citat per Barceló, 2013). En aquest nou estadi els infants són capaços de combinar i ordenar moltes paraules en una sola frase. Introduir una LS en edats primerenques podria fer que l'explosió sintàctica es produís abans, tenint en compte que els infants són capaços de comunicar-se més i es veuen motivats en l'ús del llenguatge.

5.3.La pràctica i el rol docent

El grup amb el qual es durà a terme aquesta pràctica d'introducció a la LS és un grup de 2n d'Educació Infantil. Està format per un total de 10 infants, d'entre 1 i 2 anys. Encara que la ràtio és de 12, s'ha reduït el nombre d'alumnes perquè n'hi ha un que presenta una discapacitat visual (cataracta congènita). Aquest infant, però, du lents de contacte i té una visió molt

aproximada a la normalitat. Tots són oients. Tres d'ells presenten una dificultat pel que fa al llenguatge i gairebé no s'expressen en llengua oral. Així i tot, no es considera cap trastorn greu, debut a la seva curta edat, fet que potser tengui un ritme d'aprenentatge i d'adquisició més lent o que sigui conseqüència d'un retard maduratiu.

Per això mateix, la tutora del grup va decidir introduir la LSE de manera lenta, en certs moments del dia. Amb les rutines: fent el bon dia, els dies de la setmana, el nom de les fruites, algunes cançons, per contar contes, etc. També fa servir la LSE quan es troba enfora d'algun infant i es vol comunicar amb ell/a o al moment del pati, quan hi ha massa contaminació acústica i el missatge oral no arriba nítidament.

La LSE va començar a ser introduïda a partir del mes de novembre de 2021. Tots els infants ja havien passat el període d'adaptació i començaven a sentir-se a còmodes, tranquils i segurs dins l'escoleta, fet que va facilitar la introducció de certes propostes. Per tant, i tenint en compte que la revisió de la pràctica docent s'ha dut a terme durant el mes de juny de 2022, podem afirmar que els infants han estat en contacte per primera vegada en la seva vida amb la LSE durant 8 mesos. Això vol dir que al principi del procés d'ensenyament-aprenentatge no tenien cap coneixement previ.

Al llarg de tot un mes he dut a terme una observació directa dels infants i de la pràctica docent.

5.4.Algunes activitats

L'ús de la LSE que es fa dins l'aula sol ser, sobretot, en els moments grupals. Així i tot, també s'aprofiten els moments més íntims i individuals, com podrien ser els canvis de bolquer, de roba o l'alimentació.

Fent clic als següents enllaços, podreu visionar alguns moments de les rutines signades amb LSE dins l'aula.

Les rutines: el bon dia, dies de la setmana i fruites de temporada.

— https://youtu.be/bEvv6Xik6A0

Font: Elaboració pròpia.

La capsa de música: LSE a través de les cançons.

— https://youtu.be/EJC9LQ-8AAc

Font: Elaboració pròpia.

5.5 Anàlisi i valoració de la tasca

Per tal de poder analitzar i valorar aquesta tasca de manera més eficient, es farà una divisió de tots els factors a tenir en compte.

- **Coneixements previs**

Com s'ha explicat anteriorment, cap dels infants tenia coneixements previs sobre la LSE. Tots varen començar al mateix punt de partida.

- **Espai**

L'espai on es duen a terme aquestes activitats signades és l'aula de referència del grup, normalment. Aquest és l'espai on passen la gran part del dia i, per tant, s'hi senten segurs i còmodes. És molt important que sigui així, perquè és essencial establir un vincle de seguretat, calma i benestar, no només amb les persones, sinó també amb els espais perquè es pugui desencadenar el procés d'ensenyament-aprenentatge.

Uns altres espais on la tutora del grup sol signar són la sala de psicomotricitat i l'espai exterior, ambdós molt coneguts i controlats pel grup.

Sobretot dins l'aula, les interferències que hi pot haver són mínimes. No solen entrar persones externes al centre, llevat del personal de l'EAP o algun altre cas puntual. Pel que fa a les dues gravacions, varen ser fetes per mi. Els infants ja em coneixen i la meva presència no és estranya per ells. Encara que els infants d'avui dia estan molt avesats als dispositius electrònics, sobretot els telèfons mòbils, així com a ser fotografiats i filmats, no deixava de ser cridanera la meva intenció i per això em presten tanta atenció.

La ubicació de l'educadora i la seva disposició es pot considerar bona. Se situa davant tots els infants, procurant que tothom tengui un bon angle de visió i que no es perdin res del missatge. A més, es pot observar que hi ha uns coixins a terra, perquè els infants seguin millor i puguin aguantar més temps.

Aquest raconet del bon dia està situat a un cantó de l'aula, enfora de la zona de joc i de les altres propostes, per evitar que fixin la seva atenció en un altre espai. Així i tot, els materials de l'espai podrien ser d'uns colors més neutres i menys saturats, per evitar el renou visual i per afavorir en l'estètica i en l'atenció dels infants.

- **Moment del dia i temporalització**

Les dues activitats filmades es varen dur a terme a les 09:00 del matí, aproximadament. Aquest moment és el millor per dur a terme les activitats que requereixen més atenció sostinguda i quan els infants estan més receptius: no estan cansats, encara no solen tenir gana, ni son. Acaben d'arribar de casa seva i estan emocionats per començar el dia.

Encara que la durada dels enregistraments és curta, per tal d'exemplificar una mostra, l'activitat se sol signar sencera. Com s'ha explicat amb anterioritat, se sol signar gaire tot durant el dia. La durada d'aquesta activitat pot variar entre 10 minuts o 20 minuts, segons la implicació i la motivació dels infants.

- **Rol de l'educadora**

L'educadora es col·loca en una posició central, enmig dels infants i facilitant que tothom tengui bona visibilitat i la pugui veure bé i, per tant, seguir el missatge.

Així mateix, utilitza un to de veu fort, però no estrident ni molest, sinó que procura parlar de manera clara i entenedora. Pel que fa als signes, són clars, senzills i en repeteix molts d'ells, sobretot els següents:

— Cantar	— Menjar	— Què?
— Cançó	— Fruita	— Quin?
— Voler	—Escola / classe	

— Tenir — Fer

A més, és important tenir en compte la manera en què transmet el missatge oral. Per exemple, en l'activitat de les rutines podem observar com introdueix preguntes i intenta que els infants estiguin atents i que puguin respondre ("*ah, no és aquesta cançó*?", "*cantam la cançó*?"). També introdueix algunes afirmacions errònies per tal de crear un conflicte cognitiu en els infants: per exemple, quan diu que ha trobat la fotografia de la fruita i treu la de la coca (rutines, minut 01:39).

En molts de moments fa un signe i espera la resposta dels infants, per tal de saber si reconeixen el signe o no.

- **Els resultats observables en els infants**

Per acabar amb l'anàlisi i la valoració d'aquesta pràctica docent, parlarem dels infants.

En primer lloc, és importantíssim destacar de nou l'edat dels infants. Molts d'ells encara no tenen els dos anys, són molt petits. Els 8 mesos que han passat en contacte amb la LSE suposa, per ells i elles, un terç de la seva vida. Només fa 24 mesos, com a màxim, que aquests infants són al món. Per tant, tenint en compte la seva curta edat, qualsevol aprenentatge que puguem observar significarà una bona fita.

Per fer-ho més senzill, s'analitzaran les dues propostes per separat. Per començar, a l'activitat de les rutines podem observar que des de l'inici comencen a imitar el moviment de les mans de l'educadora, fent picar les mans damunt les cames. La imitació és una part molt important del procés d'aprenentatge. Així com quan es tomben tots, imitant la posició de dormir (00:37). El primer signe que es pot observar, de manera clara, que és reproduït per un infant és el de mestra (00:53, infant amb camiseta negra i calçons grocs).

Seguidament, en el minut 01:16, fa una pregunta i signa la resposta, però no l'expressa en llengua oral. Espera que algú contesti o identifiqui el signe, i així és. "Fruita". La mateixa nina que ha sabut donar resposta a la pregunta, és la que reprodueix el signe "coca" just després que l'educadora ho signi (01:44). Només uns segons més tard, l'altra nina signa "galetes".

Tot seguit, quan han trobat la imatge, comença a signar tot un seguit de fruites, deixat temps perquè els infants responguin. L'infant amb la camiseta verda de l'esquerra reconeix el signe de "meló" (02:10) i, fins i tot, intenta reproduir-lo. Reconeixen els signes de "pera" i el de "kiwi" i també el reprodueixen. Pel que fa al signe de "taronja", són un parell els infants que el reprodueixen i també el verbalitzen. En el minut 02:40 es pot observar com dos dels infants de baix de la miniatura imiten els moviments de les mans de la tutora i, fins i tot, pareix que tenguin clar que és una manera de comunicar-se. Després podem observar com tornen a reproduir (03:10) "classe" i com reconeixen el signe que designa el conte dels tres porquets (03:20).

A partir del minut 03:50, comencen a parlar dels dies de la setmana. Una de les dues nines comença cantant "dilluns, dilluns, dilluns" i fa un signe molt semblant al corresponent, sense tenir el model previ de la tutora. En aquest cas, podem assegurar que l'aprenentatge està tan ben adquirit que, no només ha entès el missatge i s'ha avançat a la resposta, sinó que a més ho ha pogut reproduir de manera autònoma. Aquest mateix infant és qui signe gairebé tota la cançó, parant molta atenció a com fa els signes la tutora i intentant imitar-los.

En segon lloc, s'analitzarà la gravació de l'activitat de la capsa de música. El primer fet que m'agradaria destacar és que, només començar el vídeo (00:07), un infant signa de manera independent "hola". El seu company el mira. Aquí hi ha, certament, una intenció comunicativa i s'està expressant un missatge.

En el minut 00:40, la nina del cap de cantó amb camiseta groga comença a signar algunes parts de la cançó de "La petita granoteta verda". Es pot observar que reprodueix els signes "fer" i "passejar". Són uns quants els infants que reprodueixen el moviment de mans del "shalala" del minut 00:50. Ben igual que abans, encara que no és un signe és molt important observar com imiten els moviments que veuen, fet que és una bona introducció a la LSE. Després d'aquest moment, els infants estan ben engrescats i intenten reproduir algun signe més.

En el minut 01:25, es treu una capsa nova. La tutora signa "gall" però alguns infants ho reconeixen com el signe "gallina". El segon infant de la fila vertical signa "gallina" i es gira cap a la seva companya, com cercant aprovació o per fer una demostració de què sap (01:44). Quasi tots els infants signen "petó". El primer infant, començant per l'esquerra, de la fila horitzontal fa alguns gestos i moviments amb les mans, tot imitant els que fa la tutora (02:24). En el moment en el qual canten la cançó de la caseta, la nina de la fila vertical signa tota la cançó completa.

6. CONCLUSIONS FINALS

L'elaboració d'aquest treball de fi de grau comença amb una explicació sobre com és la comunitat sorda, com s'han anat organitzant, algunes de les seves característiques generals, però sobretot, la llengua pròpia i la seva educació.

Sovint podem pensar que la discapacitat auditiva és un problema poc comú i molt allunyat de les nostres vides, sobretot si no coneixem ningú que ho pateixi. Però no és així. Com a mestres, hi ha moltes possibilitats que en algun moment de la nostra carrera professional tenguem algun infant amb un diagnòstic de sordesa. I no només com a mestres. És feina de tota la societat fer tot quan sigui possible per procurar la inclusió d'aquestes persones en qualsevol àmbit i que hi puguin accedir de manera autònoma i independent, sense haver de mester el suport de ningú, pel simple fet de patir una discapacitat auditiva.

L'escola, com a primer agent socialitzador de l'infant, s'hauria de fer càrrec d'iniciar aquest procés d'inclusió, que també hauria de ser reforçat per part de la família i, finalment així, esdevindria una comunitat inclusiva i respectuosa. El fet que hi hagués més mestres amb coneixements sobre les llengües de signes facilitaria molt el procés d'adaptació dels infants sords i de les seves famílies. No s'hauria de fer feina extra per incloure aquest alumnat, sinó que ja hi hauria hagut un procés previ que garantiria tot això.

La llengua de signes, doncs, és una eina fonamental i amb molt de potencial dins els centres d'Educació Infantil. Per a l'alumnat sord, suposa una necessitat indiscutible i bàsica, que ha de ser coberta igual que ho són les necessitats dels alumnes ordinaris. Però a més, ha quedat ben demostrat la importància de la introducció de la llengua de signes o la comunicació bimodal dins les aules d'Educació Infantil: pot ajudar a desenvolupar el llenguatge oral dels infants oients. Així doncs, introduir una llengua de signes, i fer-ho durant el període crític o sensible d'adquisició del llenguatge, pot ser molt beneficiós i, fins i tot, pot evitar desenvolupar greus trastorns del llenguatge. Sovint pensam que els infants que no han adquirit la llengua oral no tenen intenció comunicativa. Amb la llengua de signes, però, podem observar que no és així. A més, quan un infant es comença a comunicar per signes, ens permet l'accés als seus pensaments, sense la necessitat de verbalitzar res, i a les seves connexions amb la realitat i com estableixen aquests vincles. Els alumnes es veuen motivats i comencen a fer servir un sistema de comunicació oral i signada, havent-hi molts d'estudis que confirmen aquesta idea.

Entre els alumnes oients que aprenen llengua de signes, sobretot els més petits, es troben dins estadis d'adquisició del llenguatge molt diferents. La idea no és, en cap moment, igualar tots els estadis dels alumnes d'una mateixa aula, sinó oferir uns recursos o noves estratègies alternatives que puguin ajudar-los a desenvolupar-se globalment, partint del llenguatge.

Per acabar, com a futura mestra d'Educació Infantil, m'agradaria deixar clar que la tasca docent va molt més enllà de transmetre uns coneixements, fer propostes adequades a cada edat i cada moment o saber posar límits. No. La tasca docent és una tasca social: hem de ser acompanyants dels nostres alumnes i també de les seves famílies. Hem de procurar que se sentin segurs, còmodes, inclosos i com a casa. L'escola ha de ser un lloc per a tothom i on els infants puguin experimentar, aprendre i on les seves capacitats es vegin potenciades. Creem una escola de tots i per a tots.

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AA.VV. (2018). Margalida Jofre. La dona que va rompre barreres. Consell de Mallorca. Departament de Participació Ciutadana i Presidència. Direcció Insular d'Igualtat.

Báez, I. (2015). ¿De cuántos signantes estamos hablando? E-Aesla. (1), 48.

Barceló, L. (2018). Aproximació sociolingüística a la llengua de signes a les Illes Balears. *Llengua, societat i comunicació.* 45-54.

— **(2013).** El llenguatge com a sistema natural complex. *Llengua, societat ii comunicació.* (11). 34 – 41.

Belloch, C. (2014). 14 de abril. Las TIC en Logopedia: Audición y Lenguaje. Sistemas Aumentativos de la Comunicación (SAC). Universitat de València. [en línia]: https://www.uv.es/bellochc/logopedia/NRTLogo7.wiki?6 (consulta 10/05/2022)

Berruecos, M. P. (2014). La filosofia de la oralidad presente en el siglo XXI. Revista Mexicana de Comunicación, Audiología, Otoneurología y Foniatría. 3 (1), 27 – 29.

Bozal, V. (2005). Francisco de Goya. Vida y obra. 1, 100.

CNSE. (s.d.) Lengua de signos. ¿Qué es la lengua de signos? [en línia]: https://normas-apa.org/citas/como-citar-un-trabajo-de-un-grupo-o-universidad/ (consulta 10/05/2022).

— **(2017).** Signar A2. Novembre 2017.

Colegio La Purísima (2022). 5 de maig de 2022. Informació general. Educació Especial. [en línia]: https://www.la-purisima.org/?p=7301 (consulta 18/06/2022).

Conselleria de Salut i Consum. (21 de març de 2022). Diagnòstic, tractament i resultats de la hipoacúsia neonatal. [en línia]: https://www.caib.es/sites/salutinfantil/ca/diagnostic_hipoacusia_neonatal/# (consulta 21/05/2022).

FAMISOR. (s.d.). Mi hijo sordo. Desarrollo del lenguaje: ¿La lengua de signos influye de forma negativa en la lengua oral? [en línia]: https://www.mihijosordo.org/lengua-signos-lengua-oral.php (consulta: 18/06/2022).

Fundación Educativa Franciscanas de la Inmaculada (s.d.). Jornada de Puertas Abiertas virtual. [en línia]: https://www.la-purisima.org/wp-content/uploads/2020/04/Jornades-portes-obertes-virtual.pdf

García, J. (2002). Genio y Drama: La Sordera de Beethoven. Medicina 24, (2). 132 – 135.

Gómez, (2018). La educación de los sordos de la exclusión a la inclusión. *Revista sobre la infancia y la adolescencia.* (14). 95-106.

Herrero, A. (2009). Gramática didáctica de la lengua de signos española (LSE). Madrid. Ediciones SM.

La Purísima Mallorca [@lapurisima_mallorca]. (6 de maig de 2022). Mediación Comunicativa – Colegio La Purísima. [Fotografia]. Instagram. https://www.instagraam.com/p/CdNRpmyKfXn/?igshid=YmMyMTA2M2Y

Linares, A. (2018). Esos famosos personajes sordos. Revista Faso. Año 25. (1). 69 – 72.

Llisterri, J. (20 de desembre de 2021). L'adquisició del llenguatge. Departament de Filologia Espanyola. Universitat Autònoma de Barcelona. [en línia]: https://joaquimllisterri.cat/general_linguistics/gen_ling/llenguatge_llengues/facultat_llenguatge/adquisicio_facultat_llenguatge.html

LLEI 27/2007. BOE 255, de 24-10-2007.

Monfort, M. (2006). La comunicación bimodal: una ayuda para el desarrollo del lenguaje y de la comunicación. Madrid: Asociación Alanda.

OMS (2 de març de 2021). Sordera y pérdida de la audición. [en línia]: https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss

Pérez, S. (2014). Diseño de un prototipo de apliación de aprendizaje de la lengua de signos. Universitat Politècnica de Barcelona. Fundació Politècnica de Barcelona. Centre de la Imatge i la Tecnologia Multimèdia.

Rodríguez, L. (2005). Estudi sobre la identitat cultural a la comunitat sorda. Revista d'etnologia de Catalunya. 154 – 157. (consulta 10/05/2022).

Rodríguez, M.A. (1992). Lenguaje de signos. Confederación Nacional de Sordos de España. (consulta 10/05/2022).

Zaragoza, E. (s.d.). Pedro Ponce de León. Real Academia de la Historia. [en línia]: https://dbe.rah.es/biografias/9952/pedro-ponce-de-leon (consulta 30/04/2022).

Zaricor, T. (2007). Deaf People. ASL University.

WFD (s.d.). World Federation of the Deaf. Our Work. [en línia]: http://wfdeaf.org/our-work/ (consulta 10/05/2022).